

Katholieke religieuze kunst

Een tentoonstelling in 1935

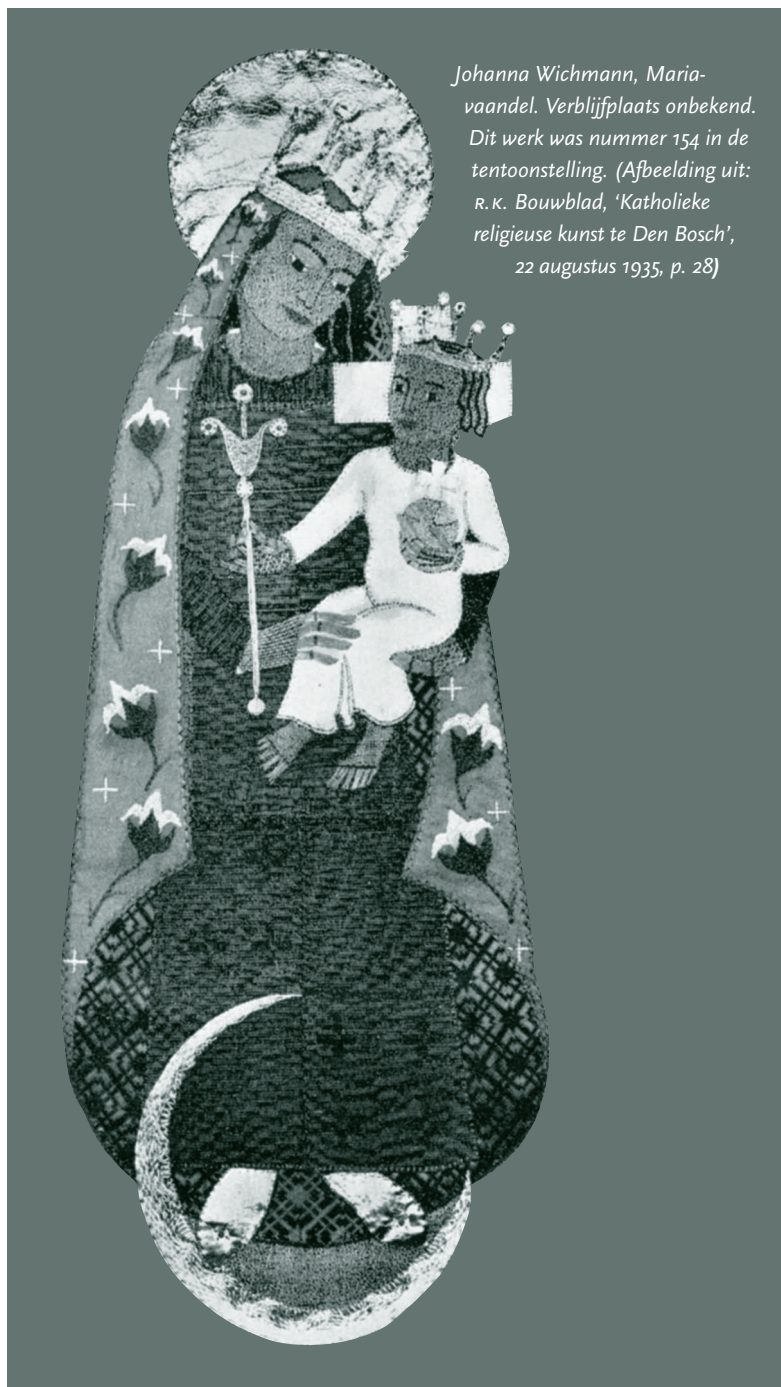
Geert Donkers*

In 1935 werd in 's-Hertogenbosch een tentoonstelling georganiseerd in het kader van het 750-jarig bestaan van de stad. Deze expositie was geheel gewijd aan oude en moderne religieuze kunst. De tentoonstelling vormt het onderwerp van dit artikel. De auteur stelde onder meer vast dat de moderne kunstwerken van toen niet meer terug te vinden zijn: ze lijken verdwenen.

'Nooit was het zoo druk in Den Bosch'

In de zomer van 1935 werd in 's-Hertogenbosch op grootse wijze het 750-jarig bestaan van de stad gevierd. In juli en augustus stond de stad bol van activiteiten op allerlei gebied en voor ieder wat wils. In de Casinotuin en op een deel van de Hekellaan was onder leiding van architect Piet van Kessel een replica gebouwd van Oud-'s-Hertogenbosch. In het nagebouwde stukje stad, dat tegen betaling te bezoeken was, bevonden zich het 'Raethuys', enkele winkeltjes, onder andere van P. de Gruyter in de Vleischhalle, en een taveerne. De tennishal aan de Hekellaan was omgevormd tot 'Ridderzaal'. Hier vond de opvoering plaats van de middeleeuwse Marialegende Beatrijs. In een bewerking van Reinaert en Vollmöller met muziek van de componist Engelbert Humperdinck (1854-1921) had Hans van Meerten de regie over het stuk waar 500 personen in meespeelden. Op 16 juli was de première van Beatrijs. De opvoering was een succes: naast de tien geplande voorstellingen werd er nog een aantal ingelast. De traditionele Plechtige Omgang, een religieuze stoet ter ere van de Zoete Moeder van Den Bosch, werd opgenomen in het programma. Op zondag 14 juli trok de omgang onder zeer grote belangstelling door de stad: 'Nooit was het zoo druk in Den Bosch' kopte de krant.

Voor het lichtere vermaak kon men naar de Bossche

Johanna Wichmann, Maria-vaandel. Verblijfplaats onbekend. Dit werk was nummer 154 in de tentoonstelling. (Afbelding uit: R. K. Bouwblad, 'Katholieke religieuze kunst te Den Bosch', 22 augustus 1935, p. 28)

revue 'Hou doe wor', werden er in de wijken allerlei activiteiten georganiseerd en gaven de plaatselijke muziekkorpsen regelmatig concerten.

Ook de beeldende kunsten kregen een aandeel in het feestprogramma. Op 7 juli opende de Commissaris van de Koningin een schilderijtentoonstelling in het Centraal Noordbrabantsch Museum.

In het Bisschoppelijk Museum werd een kleine collectie kostbare paramenten geëxposeerd en werden fotografische opnamen getoond van de historische stoet bij de viering van het 700-jarig bestaan in 1885. Een tentoonstelling van katholieke religieuze kunst werd ingericht in de gebouwen van de r.k. Lycea (nu de Muzerije). Deze expositie was van belang, omdat er ook landelijk aandacht aan werd gegeven.

's-Hertogenbosch was in de jaren dertig een katholieke stad. Het is dan ook niet verwonderlijk dat de officiële opening van de festiviteiten plaats vond in de Sint-Janskathedraal. Tijdens een kerkdienst op zaterdag 6 juli hief de bisschop van Den Bosch, monseigneur Diepen, plechtig het Te Deum aan. De zondag erna werd Alphons Diepenbroeks 'Missa in die festo' in de Sint-Jan uitgevoerd.

Om al deze manifestaties in goede banen te leiden, was een gedegen organisatie van belang. In het voorbereidingsjaar werden diverse commissies samengesteld. Bijna 200 personen namen zitting in een commissie en mobiliseerden een groot aantal medewerkers en vrijwilligers. Voor de coördinatie van het geheel was oud-Bosschenaar Herman van den Eerenbeemt aangetrokken. Onder zijn bezielende leiding werden de feesten een groot succes. In de week vóór de start van de feestelijkheden werd hij voor zijn verdiensten op het stadhuis door de grote initiator burgemeester F. van Lanschot gehuldigd. Van den Eerenbeemt ontving de gedenkpenning die speciaal voor deze viering gemaakt was.¹

Katholieke religieuze kunst

In het 'Officieel programmaboek Herdenking 750-jarig bestaan' werd de commissie die de tentoonstelling van katholieke religieuze kunst organiseerde voorgesteld.² Voorzitter was pastoor A. Goossens, het secretariaat werd bemand door Edm. Nijsten en W. Mengelberg en penningmeester was Fr. Schütz. De overige leden van de commissie waren Jan J. van Dillen, Piet van Kessel, A. Meijlink en Herman Walstra. Rector H. van Helvoort was toegevoegd als bisschoppelijk adviseur.

Een aantal leden van de commissie was niet afkomstig uit 's-Hertogenbosch. Men had namelijk in de voorbereidingsfase contact gezocht met twee landelijke organisaties op het terrein van katholieke

Opening van de tentoonstelling, 13 juli 1935. Achter het spreekgestoelte prof. Granpré Molière. Op de voorgrond o.a. burgemeester Van Lanschot en mevr. Van Lanschot-van Meeuwen. (Foto: Stadsarchief, collectie Het Zuiden)

Een opvallende inzending in de categorie Oude Kunst: 'Tafelblad met bijbelse maaltijden', circa 1520. Uit de Abdij van Berne te Heeswijk-Dinther. (Foto: Frans Verdonk, Culemborg)

Bezoek van het St. Bernulphusgilde aan de tentoonstelling, 18 juli 1935. (Foto: Stadsarchief, collectie Het Zuiden)

kunst: het Sint Bernulphusgilde en de Algemene Katholieke Kunstenaars Vereniging (AKKV). De plaatselijke 'Studiekring Den Bosch' was medeorganisator van de tentoonstelling.

Het St. Bernulphusgilde was van oudsher een vereniging met een sterk klerikaal karakter. Het Gilde was opgericht in 1869 met het doel de geestelijkheid voor te lichten over en op te voeden in de beginselen van de neogotiek. Aangezien pastoors mogelijke opdrachtgevers waren, was het voor kunstenaars zinvol om lid te zijn van het Gilde. Het Bernulphusgilde was behoeder van de neogotiek en het was over het algemeen afkerig van vernieuwende ideeën. In het tweede decennium van de twintigste eeuw evolueerde het Gilde van een conservatief bolwerk naar een vereniging die iets meer ruimte gaf aan nieuwe ontwikkelingen in de kerkelijke kunst. Bij het 60-jarig jubileum in 1929 gaf het Gilde in het boek 'Ars Sacra' een overzicht van de stand van zaken in de religieuze kunst. Naast behoudend werk werd ook vernieuwende kunst getoond.

Voor katholieke kunstenaars was het lidmaatschap van de AKKV een vereiste. De AKKV was in 1921 onder auspiciën van de Katholieke Sociale Actie en met grote instemming van de bisschoppen opgericht. De AKKV had als doel de stoffelijke en geestelijke belangen van de leden te behartigen en te waken over hun religiositeit. Na een moeizame start groeide de AKKV naar een vereniging met een flink aantal leden. De grootste sectie was die van de architecten. Zowel binnen de organisatie als in de

verenigingsorganen was er een voortdurend discours tussen traditie en modernisme. De traditionalistische stroming trok daarbij meestal aan het langste eind. Bij een van de vergaderingen ter voorbereiding van de Bossche tentoonstelling was de voorzitter van de AKKV, de schilder Joan Collette, aanwezig. Hij stelde voor een tentoonstelling van religieuze kunst 'in de meest uitgebreiden zin' te organiseren. Het bisdom was in de commissie vertegenwoordigd door rector H. van Helvoort. Hij schreef in het officiële programmaboek een inleiding waarin hij de intentie van de tentoonstelling uiteenzette. Religieuze kunst had volgens hem de taak 'de talloze betrekkingen tusschen godsdienst en leven op schoone wijze' uit te beelden. Daarom had men gekozen voor oude en nieuwe kunst met het doel om verschillen en overeenkomsten in de manier van uitbeelden te tonen. Van Helvoort brak een lans voor de eigentijdse kunst. De meeste pastoors en gelovigen hielden vast aan traditionele vormen en hadden weinig waardering voor vernieuwing. Van Helvoort meende dat zulke negatieve reacties wel zouden verdwijnen als men inzag dat de eigentijdse kunst zich liet inspireren door de oude kunst en dat zij aansloot bij het Brabantse volkskarakter. Hij riep derhalve op tot eerbied en respect voor de nieuwe kunst.³

Het organiseren van een tentoonstelling van eigentijdse religieuze kunst was overigens geen unicum. De organisaties van katholieke kunstenaars ijverden al jaren om goede kunst meer bekendheid te geven. De neogotiek had namelijk naast hoogwaardige kunst veel inferieur werk geleverd dat in 'beeldenfabriekjes' vervaardigd werd. In de katholieke tijdschriften werd tegen dit werk regelmatig gegaagd.

Tijdens tentoonstellingen en bij sommige kunsthandels werd esthetisch verantwoord kunst getoond.

Catalogus

De bij de tentoonstelling verschenen catalogus is een eenvoudig langwerpig boekje. Op de zilverkleurige omslag beeldde de ontwerper Lambert Simon een madonna met kind en zeven figuurtjes af. De zeven figuurtjes verbeelden de zeven sacramenten.

Op de omslag staat de tekst: 'herdenking 750 jarig bestaan van s hertogenbosch' en 'Catalogus tentoonstelling van Katholieke Religieuze Kunst, 14 Juli-18 Augustus 1935, in de gebouwen der R.K. Lycea, Hinthamerstraat, 's-Hertogenbosch'.⁴

De catalogus bestaat uit twee delen: de inzendingen oude kunst (nummers 1-141) en de inzendingen moderne kunst (nummers 142-394). De oude kunst was ingedeeld naar de plaats van herkomst. Het klooster St. Agatha uit Cuyk, de abdij van Berne in Heeswijk, verschillende parochiekerken en een groep particulieren stonden werken voor de expositie af. Nummer 31 in de tentoonstelling was het laatmiddeleeuwse tafelblad uit Heeswijk. Uit de kerken van Venray en Horst waren gotische heiligenbeelden, uit het klooster St. Agatha een bijzondere monstrans en uit de abdij van Berne nog twee kromstaven ingezonden. Jan Engelman, bekend kunstcriticus, plaatste wel een kanttekening bij de catalogus. Voor de doorsnee bezoeker was een simpele opsomming van de inzendingen niet voldoende. De toegankelijkheid van de catalogus en expositie zou zeker bevorderd zijn door een deskundige beschrijving en datering van de kunstvoorwerpen. Volgens Engelman hoorde dit tot de taak van tentoonstellingsmakers.⁵

De inzendingen moderne kunst in de catalogus werden geordend naar de techniek waarin ze uitgevoerd waren. De categorieën waren: borduurwerk, ceramiek, metaalbewerking, plastic, glas- en muurschildering en mozaïek, meubelen, bouwkunst en houtsneden en prenten. Eén pagina van de catalogus was gewijd aan een cyclus schilderijen van Albert Servaes. Op zestien doeken had Servaes het leven van Maria verbeeld.

Charles Eyck, Kruisbeeld. Verblifplaats onbekend. Dit werk was nummer 269 in de tentoonstelling. (Afbeelding uit: R.K. Bouwblad, 'Katholieke religieuze kunst te Den Bosch', 22 augustus 1935, p. 27)

Opmerkelijk was dat een deel van de moderne kunst voorzien was van een prijs. Dat kwam omdat een aantal inzendingen afkomstig was uit de kunsthandels van de Wed. J.R. van Rossum en de n.v. J.H. van Wees Jr. en van het Instituut voor Kerkelijke Kunst St. Bonifacius. Deze firma's verkochten in hun winkels de betere kerkelijke kunst en maakten daarvoor op de tentoonstelling reclame.

Opening

De opening van de tentoonstelling vond plaats op zaterdag 13 juli om vijf uur 's middags. Het late tijdstip had te maken met de officiële receptie die het gemeentebestuur die middag op het stadhuis hield in het kader van de feestelijkheden. Voor de genodigden was het slechts een korte wandeling van het stadhuis naar het gebouw van de R.K. Lycea aan de Hinthamerstraat. Het gezelschap werd op de binnenplaats verwelkomd door de voorzitter van de commissie, pastoor Goossens (van Uden, zoon van een Bossche beeldhouwer). In zijn welkomstwoord stond hij even stil bij de historische plek waar men zich bevond, bedankte het curatorium van de lycea en de deelnemende kunstenaars en gaf het woord aan de inleider op de tentoonstelling, professor ir. M.J. Granpré Molière.⁶ Granpré Molière was binnen de AKKV een gezaghebbend en invloedrijk lid. Hij was in woord en daad een voorstander van de traditie en stond afwijzend tegenover het modernisme. In zijn inleiding was dit het leidend thema. Hij verbond het modernisme aan een materialistische houding, die het geestelijke veronachtzaamde. 'De gebruikelijke tegenstelling modern-traditioneel is vals; wat we nodig hebben is evenzeer oud als nieuw; n.l. 'n terugkeer tot 't primaat van de geest'. In het materialisme school volgens hem het gevaar van individualisme. In een lang betoog zette hij zijn visie uiteen om tenslotte 'nog een enkel woord over onze kerkelijke kunst' te zeggen. Hij constateerde dat na een periode van verval het idealisme en het geloof in de religieuze kunst weer vorm begonnen te krijgen.⁷

Na een dankwoord van AKKV-voorzitter Joan Collette aan de samenstellers van de tentoonstelling besloot de burgemeester de bijeenkomst en nodigde iedereen uit de expositie te gaan bezichtigen.

De tentoonstelling

De tentoonstellingscommissie had gekozen voor een opzet waarin oude en eigentijdse kunst getoond werd. Jan Engelman noemde het 'een gelukkige gedachte om zich bij het inrichten dezer tentoonstelling niet te bepalen tot het werk der hedendaagschen, maar het nieuwe te zetten naast het oude, ter vruchtbare vergelijking'.⁸ Voorts had de commissie 'getracht zooveel mogelijk de inzendingen naar de 7 Sacramenten in afdelingen bijeen te brengen'.⁹ Een volgens Engelman 'ingenieuze gedachte, die de beste resultaten afwierp'.¹⁰

De expositie vond plaats in een schoolgebouw. Ondanks het weinig museale karakter van het lyceum waren de tentoonstellingsmakers erin geslaagd de voorwerpen royaal en smaakvol op te stellen. Een juiste belichting met name van de schilderijen was wel een probleem. Jan Engelman had de Mariacyclus van Albert Servaes wel bekeken maar eigenlijk niet gezien. De cyclus was opgehangen in een 'afgeschooten en tot camera obscura gemaakte afdeling'.¹¹ Hij beoordeelde het werk overigens wel positief: het was 'een innig en menselijk, en vooral berustend werk'.¹²

De edelsmeedkunst was vertegenwoordigd door onder andere Jan Eloy en Leo Brom en Nico Witteman. Zij toonden hoogstaand liturgisch vaatwerk. Ambachtelijk koperwerk was er van Jan Kriege. Een grote afdeling borduurkunst toonde een vernieuwende ontwikkeling in ontwerp en uitvoering. De veelzijdige kunstenaar Charles Eyck was met een aantal werken aanwezig. 'Zijn werk is buitengewoon stroomend, gedragen door een groot en diep gevoel, doordrenkt van een waarachtig religieus sentiment'.¹³ De glazenier Joep Nicolas liet in een aantal kleine ramen zijn vakmanschap zien. Een groep jonge glazeniers kreeg op de expositie voldoende ruimte om ook hún talent te tonen. Bij de beeldhouwers viel een expressief corpus van P.C. Douwes op. Voorts was er kleinplastiek en keramiek van onder andere Wim Harzing, Jo Uiterwaal en Adam Winter te zien. De stand van zaken in de architectuur werd middels maquettes, foto's en tekeningen door een grote groep architecten in beeld gebracht.¹⁴ De confrontatie tussen oude en moderne religieuze kunst liet zien hoe veel trouwer de modernen zich aan de traditie hielden dan wel werd gesuggereerd. Met name de bijeengebrachte collectie oude kunst kreeg dan ook veel waardering.

'Onze totaal-indruk is die van een uitstekend geslaagde tentoonstelling, waarop bleek dat het beste werk van onzen tijd zich waardig weet aan te sluiten bij de kunstwerken uit het verleden', vatte Jan Beerends de expositie kernachtig samen.¹⁵ De tentoonstelling in 1935 was, gezien de reacties, een succes. Het mede organiserende St. Bernulphusgilde hield op 18 juli zelfs haar jaarvergadering in het Oranjehotel in 's-Hertogenbosch en combineerde het nuttige met het aangename: een gezamenlijk bezoek aan de expositie.

De oude kunstwerken maken nu nog veelal deel uit van de kerkschatten in abdijen en kerken en kunnen daar bewonderd worden. Ze worden ook nog met enige regelmaat in (kunst)tentoonstellingen in musea gepresenteerd. De werken van de moderne kunstenaars evenwel, zijn nu bijna allemaal vergeten. De ontwikkelingen in de katholieke kerk hebben geleid tot een afwaardering van moderne kunst. De moderne kunst die nog wel gewaardeerd wordt is overwegend abstract en heeft nog maar zelden een religieuze inhoud. Wat erger is: het werk van de eertijds gewaardeerde moderne katholieke kunstenaars lijkt zelfs voor een groot deel verdwenen. ■■■

* Geert Donkers was werkzaam in het onderwijs en studeerde culturele wetenschappen aan de Open Universiteit

Noten

- 1 De gegevens van deze inleiding zijn ontleend aan het archief van het Bureau der Centrale Commissie tot herdenking van het 750-jarig bestaan van de stad, Stadsarchief 's-Hertogenbosch; *Provinciale Noordbrabantsche en 's-Hertogenbossche Courant* (juli 1935); *Noordbrabantsch Dagblad Het Huisgezin* (juli 1935).
- 2 's-Hertogenbosch *Herdenking 750-jarig bestaan juli 1935. Officieel programmaboek* ('s-Hertogenbosch 1935).
- 3 Harry van Helvoort, 'De tentoonstelling van religieuze kunst', in: *Officieel programmaboek* a.w., p. 44-45.
- 4 De catalogus is o.a. aanwezig in het archief van het 750-jarig bestaan (inv. nr. 23) en in de bibliotheek van het Stadsarchief.
- 5 J. Engelman, 'De tentoonstelling te 's-Hertogenbosch', in: *Het Gildeboek*, jrg. 18, nr. 3 (september 1935), p. 73-82, speciaal p. 78.
- 6 Prof.ir. Marinus Jan Granpré Molière (1883-1972) was hoogleraar bouwkunde aan de Technische Hogeschool van Delft. Hij was de initiator van de bouwstijl die bekend is geworden als 'Delftse School'.
- 7 'Rede bij de opening der tentoonstelling van katholieke religieuze kunst te Den Bosch', in: *R.K. Bouwblad*, jrg. 7, nr. 2 (22 augustus 1935) p. 20-24.
- 8 Engelman a.w., p. 73.
- 9 Voorwoord Catalogus.
- 10 Engelman a.w., p. 77.
- 11 Engelman a.w., p. 81.
- 12 Engelman a.w., p. 81.
- 13 J. Beerends, 'Katholieke Religieuze Kunst te Den Bosch', in: *R.K. Bouwblad*, jrg. 7, nr. 2 (22 augustus 1935), p. 25-30, speciaal p. 30.
- 14 Uiteraard is dit slechts een kleine selectie uit de ruim 200 moderne objecten op de expositie.
- 15 Beerends a.w., p. 30.